

Olhamra

Särskild arkeologisk utredning inom Olhamra 1:53,
Vallentuna socken och kommun, Uppland.

Richard Grönwall
Rapport 2007:18

Olhamra

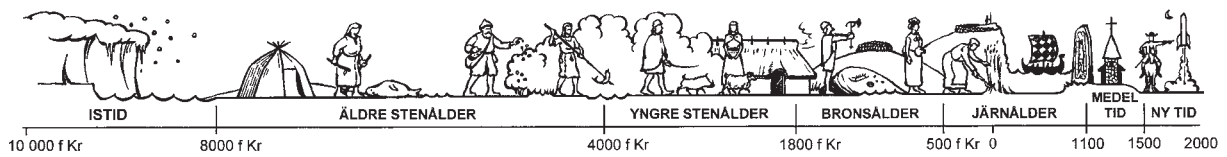
Särskild arkeologisk utredning inom Olhamra 1:53,
Vallentuna socken och kommun, Uppland.

Richard Grönwall
Rapport 2007:18

Rapporten finns i PDF-format på adressen
<http://stockholms.lans.museum/>

Tel 08-586 194 02 Fax 08-32 32 72
Sickla Industriväg 5B
131 34 Nacka
Hemsida: stockholms.lans.museum/

Tidaxel: Mats Vänehem

© Stockholms läns museum
 Produktion: Stockholms läns museum
 Redaktionell bearbetning: Göran Werthwein

Allmänt kartmaterial: Lantmäteriverket. Medgivande 97.0133

Nacka 2007

Innehåll

Sammanfattning	6
Bakgrund	6
Syftet med utredningen	8
Målsättning	8
Metod och genomförande	8
Byråinventering	8
Fältarbete	8
Bearbetning och tolkning	8
Topografi och fornlämningsmiljö.....	9
Natur- och kulturlandskapet inom Olhamra 1:53.....	9
Områdets arkeologiska potential	9
Resultat	11
Arkivmaterialet	11
Inventeringen	11
Provgropar	12
Sökschakt	12
Olhamra 1:53 – antikvarisk bedömning	13
Referenser.....	13
Otryckta källor.....	13
Muntliga uppgifter	13
Tekniska och administrativa uppgifter	14

Bilagor

Bil 1. 1700-talskarta över Olhamra	15
Bil 2. Anläggningstabell.....	16
Bil 3. Provgropstabell	16
Bil 4. Schakttabell	17

Figurförteckning

Fig 1. Utdrag ur Terrängkartan, skala 1:100 000.....	6
Fig 2. Fastighetskartan, skala 1:4 000	7
Fig 3. Maskinschaktning, foto R Grönwall	8
Fig 4. Karta med höjdkurvor (40 m.ö.h.), skala 1:40 000	10
Fig 5. Häradskartan	11
Fig 6. Gränsmarkering, foto R Grönwall	12

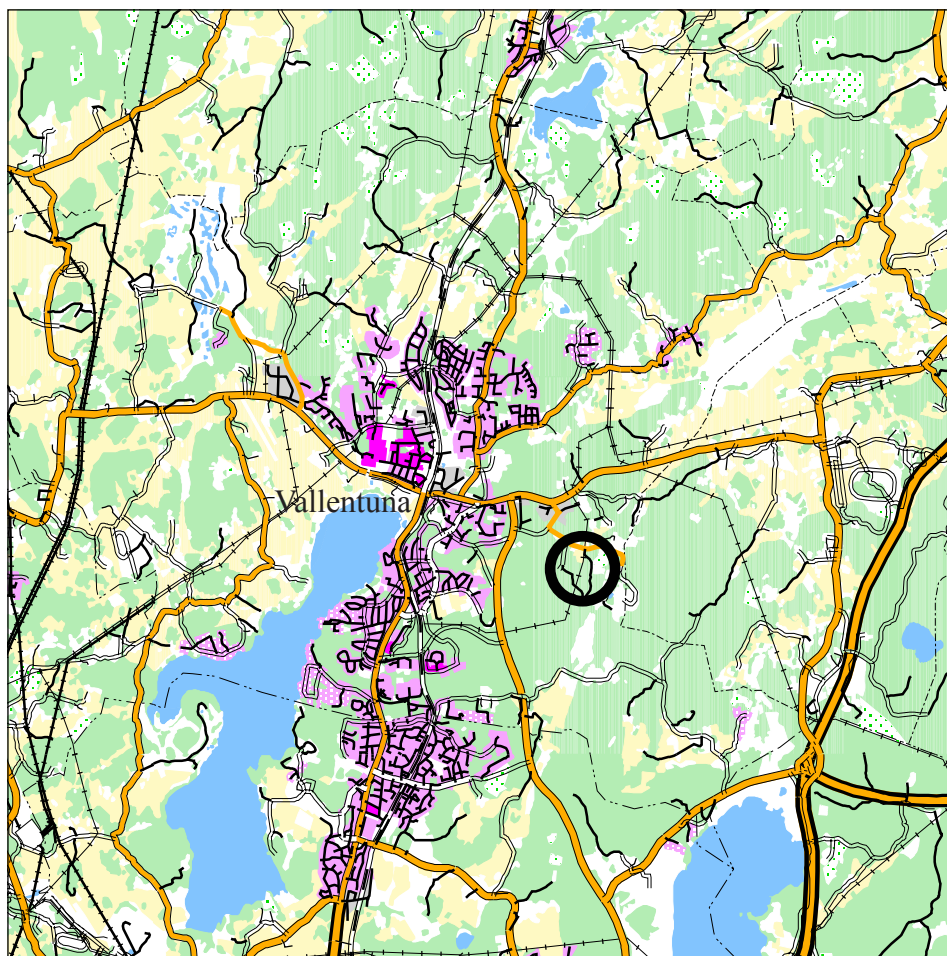

Fig 1. Utdrag ur terrängkartan med UO markerat med en cirkel, skala 1:100 000.

Sammanfattning

Stockholms läns museum har under juni 2007 utfört en särskild arkeologisk utredning inom fastigheten Olhamra 1:53 i Vallentuna socken och kommun, Uppland. Anledningen har varit en förestående avstyckning av fastigheten för småhusbebyggelse. Länsstyrelsens bedömning var att det inom området kunde finnas ej kända fornlämningar.

Arbetet har omfattat en byråinventering, fältinventering, grävning av provgropar samt sökschaktning med grävmaskin. Under utredningen har det inte påträffats några lämningar inom fastigheten som kan anses vara av fortsatt antikvariskt intresse. Nämnas bör dock ett intakt gränsröse av ålderdomlig karaktär (A1, fig 2).

Bakgrund

Fastigheten Olhamra 1:53 avses att detaljplanläggas för bostäder. Länsstyrelsen bedömde att det inom fastigheten kunde finnas ej kända fornlämningar, varför beslut fattades rörande en särskild arkeologisk utredning (1st beslut nr 431-07-40155). Arbetet har utförts av Stockholms läns museum under juni 2007. Uppdragsgivare har varit Påtåker fastigheter AB.

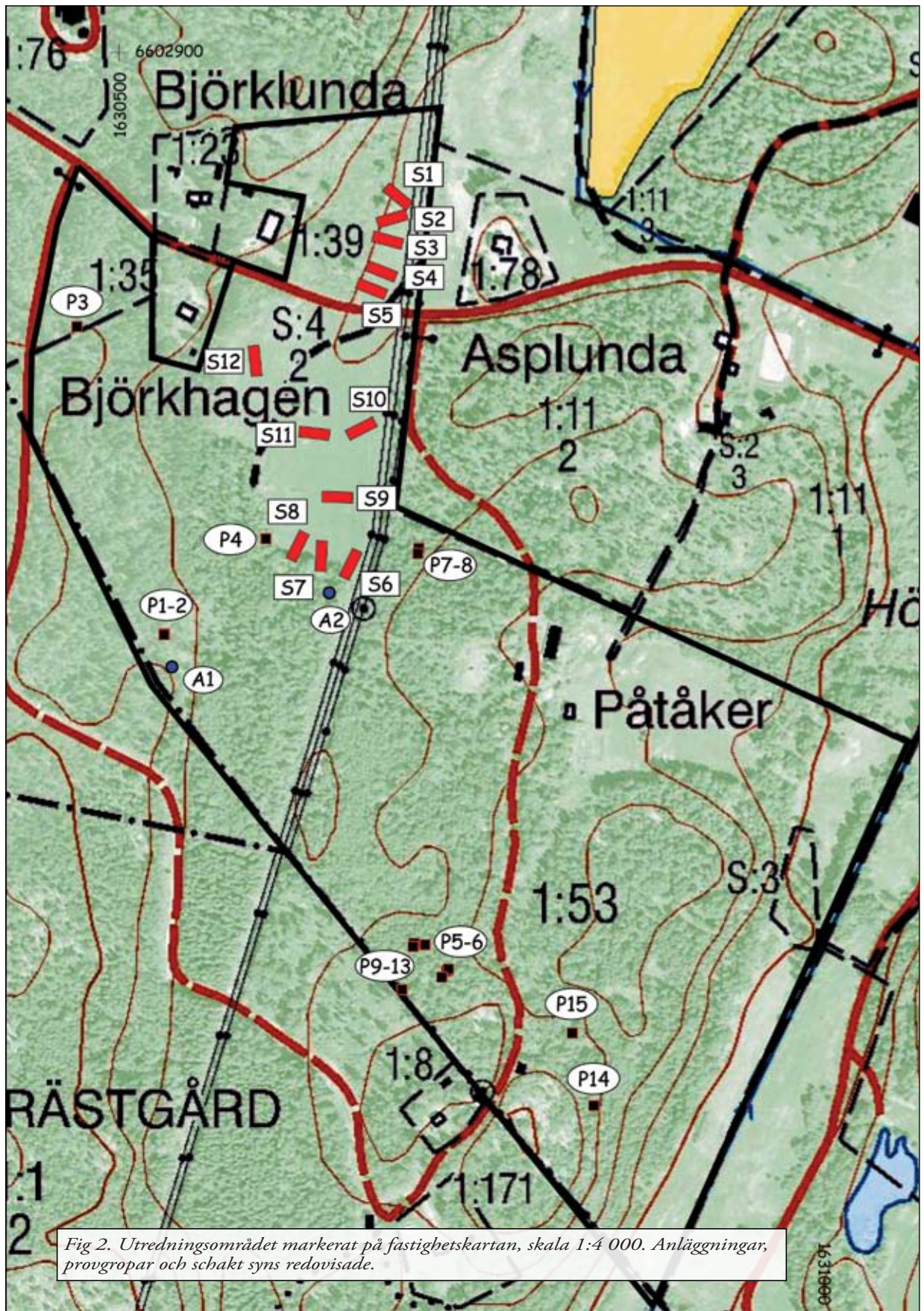

Fig 2. Utredningsområdet markerat på fastighetskartan, skala 1:4 000. Anläggningar, provgropar och schakt syns redovisade.

Syftet med utredningen

Målsättning

Utredningen har syftat till att inom utredningsområdet (UO) ta reda på eventuell förekomst av fornlämningar. De här redovisade resultaten av utredningen skall tjäna som för beslutsunderlag inför eventuella fortsatta antikvariska åtgärder.

Metod och genomförande

Byråinventering

En översiktlig genomgång av skriftligt material med relevans för utredningen har genomförts. Utöver detta så har även tillgängligt, äldre kartmaterial inhämtats och analyserats. I syfte att öka förståelsen för hur landskapet utvecklats och nyttjats under historisk tid så har de äldre kartorna rektifierats i Arcview. En rektifiering ökar möjligheterna till en mer detaljerad jämförelse mellan dagens landskap och det som återges i de historiska kartorna.

Information rörande UO:s nyttjande har även tillhandahållits muntligen av den nuvarande fastighetsägaren.

*Fig 3. Maskinschaktning på de lägre liggande partierna.
Foto R Grönwall, bild nr LP 20070098.*

Fältarbete

Fältarbetet har omfattat en specialinventering av det aktuella UO, samt provgrävning på valda ytor med skårslev respektive grävmaskin. Arbetet har utförts av två arkeologer. Antikvariskt intressanta objekt samt provgröpar och schakt har mätts in med GPS, beskrivits i text och markerats på en plankarta (fig 2). Felmarginalen för dessa inmätningar uppgår som mest till 10 meter. Valda objekt har fotograferats. Samtliga berörda ytor har återställts.

Bearbetning och tolkning

Resultatet av fältarbetet har legat till grund för den här redovisade

förekomsten av eventuella fornlämningar. Lämningarnas respektive status har bestämts utifrån Riksantikvarieämbetets allmänna rekommendationer. Insamlad data har behandlats i kart- och GIS-programmen Exciting Navigator och Arc View och därefter integrerats i dokumentationssystemet Intrasis.

Topografi och fornlämningsmiljö

Natur- och kulturlandskapet inom Olhamra 1:53

Utredningsområdet är till stora delar att betrakta som kuperat, med de lägst liggande delarna på drygt 20 meter över havet och de högst belägna cirka 50 meter över havet (fig 2). De lägre liggande partierna återfinns i de norra delarna av UO och utgörs av äldre åkermark bestående av postglacial finlera. Flackare partier återfinns även direkt öst om Påtåker och i anslutning till Kvarnbäcken. Området i övrigt utgörs av mer kuperad terräng med berg och moränhöjder, ställvis omgivna av kärr- och mossmarker. Bortsett från de ovan nämnda öppnare lermarkerna så består vegetationen inom UO av främst blandskog och sly.

Genom området så sträcker sig de två vägarna Högdalavägen och Påtåkervägen. Den enda befintliga bebyggelsen inom UO är den vid Påtåker, vilken huvudsakligen består av en äldre mangårdsbyggnad samt två tillhörande ekonomibygnader. I UO:s södra del, i anslutning till bebyggelsen vid Sjöboda, så finns även en mindre telestation från 1950-talet.

Centralt genom UO i nord-sydlig riktning, samt utmed UO:s södra gräns, löper el- och teleledningar.

Områdets arkeologiska potential

Kända fornlämningar saknas inom UO och några tidigare arkeologiska utredningar eller undersökningar finns inte dokumenterade.

Sett till den generellt rika förekomsten av registrerade fornlämningar i både Vallentuna och Täby socknar, så kan avsaknaden av kända lämningar i denna del av Vallentuna tyckas vara närmast anmärkningsvärd. En bakomliggande förklaring finns dock i de topografiska förhållandena. Endast i mindre utsträckning har dessa delar av socknen erbjudit möjligheter till åkerbruk.

På senare år har neolitiska lämningar påträffats vid bland annat Lilla Gävsjö, ett par kilometer söder om Påtåker (RAÄ 479), samt vid Åby längre mot nordväst (RAÄ 523/527). Vid en under år 2007 utförd arkeologisk utredning vid Okvista, i anslutning till den nu aktuella fastigheten, påträffades ytterligare en fyndplats som preliminärt kan antas härröra från neolitikum (Grönwall 2007). Dessa utgör några av de äldsta kända spåren efter mänsklig aktivitet i denna del av regionen, och kan antas vara resultaten av kortare, säsongsvisa vistelser. Besöken har sannolikt varit strandbundna och har skett då vattennivån stod omkring 40 meter över dagens (Graner 2004, Werthwein manus). Tidsmässigt så motsvarar detta cirka 3400 – 3100 f Kr.

Under tidigneolitikum så var landskapet i vad som idag utgör Mälardalen, närmast att likna vid den mellersta och yttre skärgården. De platser som var möjliga att besöka utgjordes av ett stort antal öar av olika storlek och de främsta skälet att vistas här bör ha varit för att bedriva jakt och fiske. Utifrån tidigare erfarenheter av undersökta lämningar från tiden så förefaller man, inte helt oväntat, ha föredragit platser vilka legat i någorlunda i skydd för vind och vågor. I figur 4 återges hur landskapet såg ut i den sydöstra delen av Vallentuna socken vid denna tid. Som synes så bör flera platser, åtminstone utifrån den information som kartan lämnar, kunna betraktas som potentiella kandidater till att hysa lämningar från stenålder. Även andra faktorer bör dock ha spelat

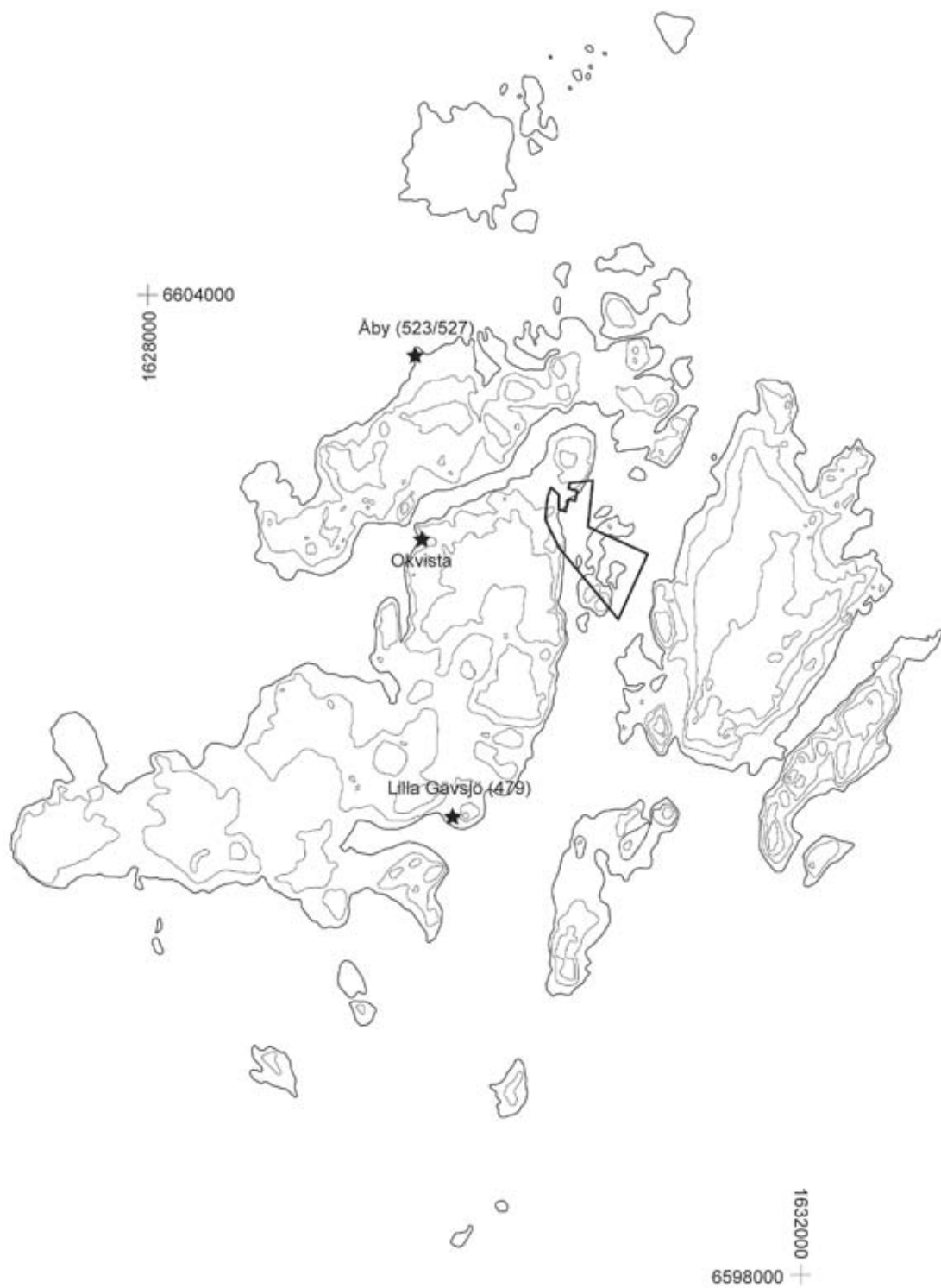

Fig 4. Landområden över 40 m.ö.h., vilket motsvarar den ungefärliga strandlinjen under tidigneolitikum, ca 3400-3100 f.kr. (efter Graner 2004:8). UO markerat med svart linje, skala 1:40 000.

in då man valde ut lämpliga platser för sina vistelser, exempelvis markslag, tillgång till virke, vattendjup etc. Vad som initialt kan se ut som ett gynnsamt ställe på en karta, behöver således inte alltid vara det i verkligheten.

Resultat

Arkivmaterial

En genomgång har gjorts av tillgängligt, historiskt kartmaterial i Lantmäteriets digitala arkiv. Utifrån detta så förefaller Olhamra ha karterats vid två tillfällen: en gång i samband med en ägomätning under 1700-talet samt inför laga skiftet år 1889. 1700-talskartan är dessvärre odaterad men stillmässigt så kan den antas tillhöra den förra halvan av seklet (bil 1).

Den dåvarande bebyggelsen vid Påtåker syns markerad på 1700-talskartan direkt öst om den väg som sträckte sig från Olhamra i norr och vidare mot söder (bil 1). När Påtåker bebyggs första gången är inte helt klarlagt, men sannolikt så sker detta efter det att Olhamra fick sätesfrihet år 1628 (Dyhlén-Täckman 1986). Att torp etablerades i anslutning till en gård som blev säteri var inte ovanligt. Något som talar för att Påtåker skulle ha äldre, eller till och med förhistoriska, rötter saknas.

Värt att notera är att torpet Påtåker under 1700-talet uppges vara belägen öst om vägen, som då hade en annan sträckning än vad den har idag. Den nuvarande Påtåkervägens sträckning finns dokumenterad först på häradskartan från 1900-talets första decennium (fig 5). På denna karta är båda vägarna fortfarande utritade, men den äldre vägsträckningen kan faktiskt fortfarande, till viss del, ses markerad på dagens fastighetskarta (fig 2).

Utifrån 1700-talskartan och den äldre vägens sträckning så bör gården tidigare alltså ha legat cirka femtio meter öster om dagens bebyggelse. Några spår efter denna finns dock inte kvar idag, eftersom olika former av markgrepp har skett på ytan. Enligt uppgift från den nuvarande fastighetsägaren så har bland annat matjorden avlägsnats och på platsen finns idag också en nedgrävning för en infiltrationsanläggning. Lämningar efter en äldre bebyggelse kan dock även tänkas finnas kvar under och i anslutning till den nutida.

Det är inte otänkbart att det kan finnas ett samband mellan bebyggelsens omlokalisering och vägens nya sträckning. Då den nya vägen inte finns karterad på sockenkartan från 1851 så kan dagens bebyggelse därför antas ha etablerats någon gång under 1800-talets andra hälft.

Ytterligare en byggnad finns uppförd inom UO i form av en telestation i rappat tegel. Huset ligger direkt intill Påtåkervägen i anslutning till bebyggelsen vid Sjöboda, söder om UO. Fastighetsägaren har muntligen uppgivit att stationen uppfördes för militära syften i samband med Sovjetunionens ockupation av Ungern år 1956.

Inventeringen

Vid inventeringen så observerades ingenting inom UO som bedöms vara av fortsatt antikvariskt intresse (fig 2 samt tabell, bil 2-4). Nämnas bör dock ett gränsröse av ålderdomlig karaktär, belägen på ett bergkrön i UO:s västra del (A1). Gränsröset

Fig 5. Häradskartan från början av 1900-talet med UO markerat. Lägg märke till att Påtåker då skrivs "Portåker".

*Fig 6. Praktfull gränsmarkering med två stående hjärtstenar.
Foto R Grönvall, bild nr LP 20070099.*

är intakt med två upprättstående hjärtstenar (lp20070099). Som framgår av kartan i figur 2 så förefaller anläggningen vara belägen cirka 20 meter öst om dagens gräns. Delvis så kan detta vara ett resultat av den felmarginal som GPS-inmätningen innebär, men det bör inte vara hela förklaringen. Oavsett dess något förskjutna placering så bör röset kunna sättas i samband med dagens gräns. I enlighet med Riksantikvarieämbetets rekommendationer så bör den inte erhålla status av fast fornlämning.

I anslutning till åkermarken i UO:s norra del så påträffades vad som initialt antogs vara en stensatt terrass (A2). På

platsen så fanns även synligt fragment av tegelstenar. Anläggningens belägenhet visade sig dock sammanfalla dels med en militär elininstallation, dels med en mindre väg som finns utritad på 1952 års ekonomiska karta. Anläggningen har med all sannolikhet ett samband med något eller med båda dessa ingrepp och bedöms därför sakna fortsatt antikvariskt intresse.

En yta som utifrån kartan föreföll kunna vara av intresse, var de flackare partier som gränsade till Kvarnbäcken utmed UO:s östra sida. Fastighetsägaren uppgav dock att vattnet i ån hade sänkts och att dessa ytor tidigare varit vattensjuka. Uppgifterna bekräftas också av länsstyrelsen förteckning över sänkta och utdikade sjöar i Stockholms län (Asplund 1976). Sänkningen av vattenståndet i Gävsjön genomfördes enligt förteckningen år 1923 och uppgick till 0,65 meter. De delar som gränsar mot berget i väst har dessutom schaktats ur i samband med täcktverksamhet, varför denna del av UO vid inventeringen kunde konstateras sakna fortsatt antikvariskt intresse.

Provgropar

Inom UO så grävdes femton stycken provgropar. Samtliga av dessa saknade indikationer av antikvariskt intresse. Ett stort antal, utifrån kartan sett potentiella platser, kunde avskrivras redan i samband med inventeringen. I de flesta fall hade detta att göra med markslaget, vilket på flera platser inom UO utgjordes av kärr eller av blockig morän. De högre partierna inom UO utgjordes av berg.

Sökschakt

Tolv stycken sökschakt grävdes med hjälp av grävmaskin inom UO. Samtliga av dessa saknade spår av antikvariskt intresse. Schakten förlades till de flackare ytorna i UO:s norra delar. Ytorna norr om Högdalavägen (S1-5) föreföll vara delvis urschaktade sedan tidigare.

Olhamra 1:53 – antikvarisk bedömning

Inga lämningar av fortsatt antikvariskt intresse har kunnat påvisas inom UO. Stockholms läns museum gör bedömningen att de äldsta spåren av mänsklig närvaro som finns i området utgörs av bebyggelsen vid Påtåker. Denna har sannolikt etablerats under 1600- eller 1700-talet, efter det att Olhamra blev säteri. Lämningar efter den äldsta bebyggelsen vid Påtåker kan delvis antas ha försvunnit i samband med olika markningrepp under 1900-talet. Rester kan dock finnas kvar under den idag befintliga bebyggelsen. De hus som hör till dagens Påtåker har troligen etablerats under den senare delen av 1800-talet.

Referenser

- Asplund, Ö. 1976. *Sänkta och utdikade sjöar i Stockholms län*. Länsstyrelsen i Stockholms län. Planeringsavdelningen, Naturvårdsenheten 1975:2. Stockholm.
- Dyhlén-Täckman, I. 1986. *Kulturminnesvårdsprogram för Vallentuna kommun. Kulturhistoriskt värdefulla områden*. Länsstyrelsen i Stockholms län, enheten för kulturminnesvård/Vallentuna kommun. Stockholm.
- Graner G. 2004. *Lilla Gävsjö – en tidigneolitisk boplats i ytterskärgården*. Väg 264. UV Bergslagen, rapport 2003:13. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.
- Grönwall, R. *Okvista 4*. Särskild arkeologisk utredning inom Okvista 4 arbetsområde, Vallentuna socken och kommun, Uppland. Stockholms läns museum, rapport 2007:17.

Otryckta källor

- Werthwein, G. (prel titel) *Stenålder och bronsålder vid Vallentuna IP*. Arkeologiska undersökningar av RAÄ 522, 523 och 527, Åby, Vallentuna socken och kommun, Uppland. Stockholms läns museum, rapport 200x:xx. Stockholm.

Muntliga uppgifter

- Ulla Lidh, fastighetsägare och boende vid Påtåker. Påtåker fastigheter AB, Box 208, 186 24 Vallentuna.

Tekniska och administrativa uppgifter

Stockholms läns museums dnr: *2007:069*
Länsstyrelsens beslut dnr: *431-07-40155*
SSLM projektnr: *53490*
Undersökningsperiod: *juni 2007*
Koordinatsystem: *RT90 2,5 gon W*
Antikvarisk personal: *Richard Grönwall, arkeolog & projektledare,
Göran Werthwein, arkeolog*

Kommun: *Vallentuna*
Socken: *Vallentuna*
Landskap: *Uppland*
Arkivmaterial: *Förvaras på Stockholms läns museum*

29

Charta
pro
O. S. H. A. M. M. A. R.
Stockholms Län, Mellentuna A.
och Mellentuna socker.

A. H. S. Mellentuna sn

181

Bilaga 1.

1700-talskartan över Olhammar. Längst ned på kartan syns en ej namngiven bebyggelse på den plats Påtåker idag ligger.

Bilaga 2. Anläggningstabell.

Anl nr	Intrasis id	Typ	X	Y	Beskrivning
1	1002	Gränsmarkering			Gränsröse beläget på övermossat berg i krönläge. Anl oval, cirka 1,2 x 1,9 meter stor och 0,85 meter hög. Stenarna i packningen ca 0,3-1 m stora. Centralt 2 st flata, upprättstående hjärtstenar, ca 0,5 x 1,1 m stora. Gränsröset förefaller vara helt intakt och markerar en idag befintlig gräns.
2	1001	Terrass			Stensatt terrasskant i anslutning till berg i dagen. Ca 3 x 5 meter stor och 0,1 meter hög. På och intill anläggningen fanns krossad tegel. Anläggningen har uppkommit i samband med nedgrävningen för en elkabel och/eller i samband med uppförandet av en tidigare väg.

Bilaga 3. Provgropstabell.

Provgrop nr	Intrasis id	X	Y	Beskrivning
1	1003			Ingen indikation
2	1004			Ingen indikation
3	1005			Ingen indikation
4	1006			Ingen indikation
5	1007			Ingen indikation
6	1008			Ingen indikation
7	1009			Ingen indikation
8	1010			Ingen indikation
9	1011			Ingen indikation
10	1012			Ingen indikation
11	1013			Ingen indikation
12	1014			Ingen indikation
13	1015			Ingen indikation
14	1016			Ingen indikation
15	1017			Ingen indikation

Bilaga 4. Schakttabell.

Schakt	Intrasis id	X	Y	Area m2/djup	Beskrivning
1	1018			14/0,3	Matjordslager ca 0,25 m, därunder grus.
2	1019			16/0,3	Matjordslager ca 0,25 m, därunder grus.
3	1020			18/0,3	Matjordslager ca 0,25 m, därunder grus.
4	1021			24/0,3	Matjordslager ca 0,25 m, därunder grus.
5	1022			15/0,3	Matjordslager ca 0,25 m, därunder grus.
6	1023			12/0,3	0,3 m matjord, därunder sandig lera. Vatten-sjukt.
7	1024			16/0,3	0,3 m matjord, därunder sandig lera. Vatten-sjukt.
8	1025			16/0,3	0,3 m matjord, därunder sandig lera. Vatten-sjukt.
9	1026			16/0,3	0,3 m matjord, därunder sandig lera. Enstaka tegel i ploglagret.
10	1027			12/0,35	0,3 m matjord, därunder sandig lera.
11	1028			18/0,3	Opåverkad, ljusbrun morän. Schaktet grävt i anslutning till två ansamlingar med odlingssten.
12	1029			16/0,3	Morän med inslag av lera.